

UDK
UDC

911.3:512 (497.12)

OSNOVNI TIPI RASTI PREBIVALSTVA V SR SLOVENIJI

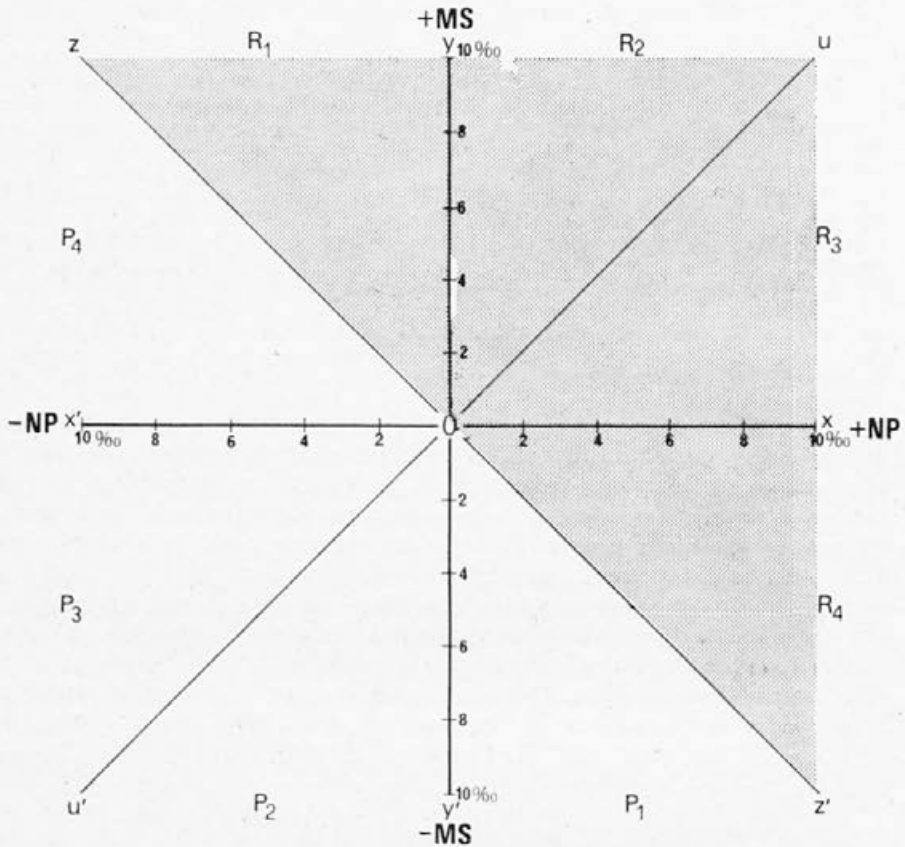
Milan Natek*

V novejšem času se v demogeografiji vse pogosteje pojavljajo zahteve po členitvi posameznih prebivalstvenih struktur in po spoznavanju njihovih osnovnih sestavin. Tako se tudi pri prikazovanju razvoja števila prebivalstva postavlja potreba po odgovoru na vprašanje, katera sestavina je pri njem prevladujoča in katera ima podrejeno vlogo. Čeprav sta obe komponenti, ki neposredno vplivata na rast prebivalstva — naravni prirastek in migracijski saldo —, samo zunanji odraz družbeno-gospodarskih, socialnih in civilizacijskih razmer posamezne pokrajine, moremo prav z njima precej natančno določiti osnovne značilnosti ali celo tipe rasti prebivalstva. Podrobnejšo razčlenitev tipov rasti števila prebivalstva so doslej prikazali: B. Nováková-Hřibová (1968), V. Klemenčič (1972), M. Friganović (1973 in 1974) in deloma tudi M. Natek (1972).¹

I. Metodološka zasnova

Na najbolj enostaven in obenem nazoren način prikazujemo razmerje med naravnim prirastkom in migracijskim saldonom in njun neposreden vpliv na razvoj prebivalstva s koordinatnim grafikonom. Na njegovo navpično ali y-os nanese vrednosti migracijskega salda, na vodoravno ali x-os pa vrednosti naravnega prirastka. S takšnim prikazom je dobro razvidna odvisnost oziroma povezanost obeh pojavov. Glede na različne predznake njunih osnovnih vrednosti je mogoče na grafikonu upodobiti štiri različne kombinacije odnosa med biološko rastjo in migracijskimi gibanji prebivalstva. V resnici pa je lahko na grafikonu razlikovati *osem temeljnih tipov rasti prebivalstva*, ki jih podrobneje opredelimo z vrednostmi in stopnjami prirodne rasti in selitvene bilance. Grafikon nam torej upodablja rast prebivalstva kot funkcijo naravnega in mehanskega gibanja prebivalstva.

* Višji strokovni sodelavec, Inštitut za geografijo SAZU, 61000 Ljubljana, YU, Novi trg 4/II, glej izvleček na koncu zvezka.

Sl. 1. Shema osnovnih tipov rasti števila prebivalstva —
Fig. 1. Diagram of the Basic Types of Population Growth

- 1 1 = Povečanje števila prebivalstva med dvema popisoma — Increase of the number of inhabitants between two censuses
- 2 2 = Zmanjšanje števila prebivalstva med dvema popisoma — Decrease of the number of inhabitants between two censuses
- 3 (+, -) NP 3 = Naravni prirastek — Natural increase
- 4 (+, -) MS 4 = Migracijski saldo — Balance of migration

Grafična ponazoritev pove, da imajo naselja, območja ali pokrajine, ki so uvrščena v gornjo polovico koordinatnega sistema (glej črtkano polje), pozitivno rast prebivalstva. Nasprotno so na spodnji polovici naselja oziroma območja, kjer prebivalstvo nazaduje. To prikazemo z naslednjimi razmerji (glej sliko 1):

a) rast števila prebivalstva je v sektorjih²

$R_1 = (+ MS) + (- NP)$; $+ MS > - NP$; pri tem je $|MS| > |NP|$

$R_2 = (+ MS) + (+ NP)$; $+ MS > + NP$

$R_3 = (+ MS) + (+ NP)$; $+ MS < + NP$

$R_4 = (- MS) + (+ NP)$; $- MS < + NP$; pri tem je $|MS| < |NP|$

b) padec ali zmanjšanje števila prebivalstva je v sektorjih

$P_1 = (- MS) + (+ NP)$; $- MS < + NP$; pri tem je $|MS| > |NP|$

$P_2 = (- MS) + (- NP)$; $- MS < - NP$

$P_3 = (- MS) + (- NP)$; $- MS > - NP$

$P_4 = (+ MS) + (- NP)$; $+ MS > - NP$; pri tem je $|MS| < |NP|$

Iz priložene skice ter zgornje razčlenitve moremo povzeti naslednja poglobljena spoznanja:

a) Najmočnejšo oziroma najintenzivnejšo rast prebivalstva imajo območja v prvem kvadrantu (R_2 in R_3). K takšnemu povečanju števila prebivalstva je prispevala tako biološka reprodukcija kakor tudi znan presežek priselitev nad odselitvami. Tu imata oba pojava, ki neposredno vplivata na številčno spremembo prebivalstva, pozitivni predznak. Toda čimbolj se naselja ali predeli približujejo premici O—u, tem močnejši prirastek prebivalstva je zanje značilen. Prav tako sta pri njegovem napredovanju dokaj enakomerno prisotna oba osnovna pojava. To so gospodarsko in demografsko najbolj razviti predeli.

b) Za drugi in četrti kvadrant je v povprečju značilna stagnacija v rasti prebivalstva. K njej odločno prispevata ali presežek odselitev nad priselitvami ali presežek smrtnosti nad rodnostjo. Vendar imata v teh dveh kvadrantih obe zgornji polovici še značilnosti pozitivne rasti (R_1 in R_4), kajti v sektorju R_1 je zaradi sorazmerno visoke pozitivne selitvene bilance negativna vrednost naravnega prirastka izničena ali celo presežena. Močni selitveni tokovi ne le pokrivajo in izravnavaajo negativne vrednosti naravnega prirastka, temveč že tudi prispevajo k pozitivni rasti števila prebivalstva. Za ta območja je namreč značilna regeneracija prebivalstva z doseljivanjem. Nasproten tip rasti prebivalstva nastopa v R_4 , za katerega je značilno odseljivanje. V tem sektorju namreč prebivalstvo narašča predvsem zaradi tega, ker je število naravnega prirastka enako ali celo večje kot pa znaša negativna vrednost selitvenega salda. Potemtakem gre v tem primeru prebivalstveni prirastek izključno na račun dela naravnega prirastka, medtem ko se je preostali del že odselil. Čim bliže so posamezni predeli ali kraji postavljeni k premici z-O-z', tem večja stagnacija v rasti prebivalstva je zanje značilna.

c) Najizrazitejša območja nazadovanja števila prebivalstva so osredotočena v tretjem kvadrantu (P_2 in P_3). Tu imajo namreč tako vrednosti naravnega prirastka kakor tudi vrednosti selitvenega salda negativni predznak. Naselja ali območja, ki sodijo v ta kvadrant, so tipična izumirajoča področja, kjer prevladuje ostarelo prebivalstvo in samooskrbna usmerjenost kmetijskega gospodarstva. Od obsežnosti teh ob-

močij ter od stopnje depopulacije in emigracije sta vsaj posredno odvisni njihova gospodarska struktura kakor tudi stopnja njihove družbeno-gospodarske razvitosti. Pri njih tudi ugotavljamo, da čimbolj se vrednosti posameznih krajev ali predelov približujejo premici O-u', tem močnejše nazadovanje v številu prebivalstva je zanje značilno. Za območja iz prve polovice tega kvadranta (P_2) je značilno, da je stopnja depopulacije višja od negativne vrednosti migracijske bilance. Toda v zgornji polovici kvadranta (P_3) pa se število prebivalstva zmanjšuje za več kot dvakratno vrednost naravnega prirastka. V tem sektorju namreč stopnja selitvene bilance z negativnim predznakom presega število in stopnjo negativne biološke reprodukcije prebivalstva.

č) Preostaneta še tipa P_1 in P_4 , za katera je prav tako značilno postopno zmanjševanje števila prebivalstva bodisi da negativna selitvena bilanca prekaša stopnjo prirodnega prirastka (P_1) ali pa da je razlika med umrlimi in rojenimi višja, kot pa znaša presežek priselitev nad odselitvami (P_4). V prvem primeru govorimo o tipičnih depopulacijskih predelih (P_1), v drugem pa o območjih s slabotno regeneracijo prebivalstva, ki je pogojena z redkejšimi priselitvami (P_4).

Predstavljen shema tipov rasti prebivalstva ne daje nikakršnega vpogleda v strukturo obeh dejavnikov, ki neposredno vplivata na številčne spremembe prebivalstva. Prikazuje le osnovno prepletanje njunih vrednosti, ki učinkujejo na demogeografsko podobo predelov, prav tako pa tudi očrtuje njun pomen za spremembe prebivalstvenega stanja na določenem prostoru in v času.

Kakorkoli že ocenjujemo in uporabljamo predloženo metodo, pa vendarle menimo, da pomeni korak naprej k objektivnejšemu vrednotenju prebivalstvenega prirastka. V mislih imamo predvsem to, da je mogoče z njeno pomočjo najbolj enostavno ugotoviti in spoznati:

a) v kolikšnem obsegu je rast števila prebivalstva določenega naselja ali območja odvisna od njegove domače, to je od lastne reprodukcijske sposobnosti;

b) v kolikšnem obsegu so bile pri spremembah števila prebivalstva udeležene tudi selitve;

c) pri takšnem pregledu pa nas nedvomno zanima, ali je prebivalstveni prirastek enak vrednosti naravnega prirastka, oziroma za kolikšen del naravnega prirastka se je število prebivalstva povečalo ali zmanjšalo.

II. Osnovne značilnosti tipov rasti števila prebivalstva v SR Sloveniji v desetletju 1961—1971

Prikaz osnovnih tipov rasti števila prebivalstva je pravzaprav le shema, katere smiselnost in uporabnost je treba preizkusiti na konkretnih primerih. Čim večje število osnovnih parametrov bomo vstavili v območje posameznega tipa, tem bolj kompleksna podoba o (geografski) preobrazbi ustreznih predelov se nam bo izostrila. Prav pri proučevanju preobrazbe pokrajine takšna shema lahko veliko koristi, kajti z njeno pomočjo moremo zaznati konkretne, tudi kvantitativno določljive procese

v posamezni pokrajini. Za poznavanje slehernega procesa kakor tudi za preobrazbo pokrajine so nam potrebne vrednosti in razlike med posameznimi pojavi. Kajti samo na podlagi razlik med enakovrstnimi ali sorodnimi pojavi, katerih konkretna in opredmetena vsebina se zrcali v njihovih strukturalnih in s tem tudi funkcijskih spremembah, je mogoče ugotavljati procese ter zaznavati njihove nove pojavne oblike.

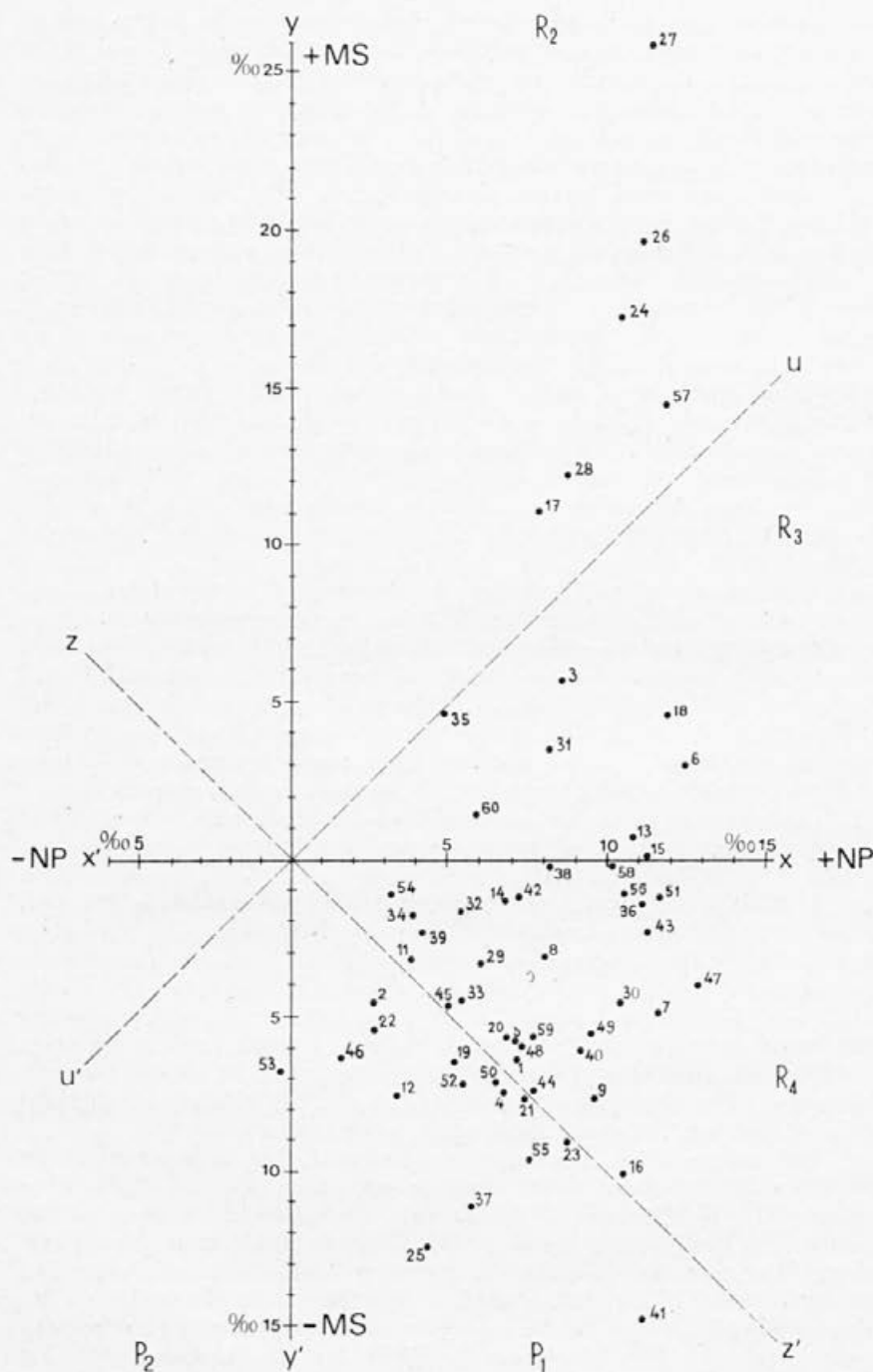
Pregled tipov rasti števila prebivalstva v SR Sloveniji se opira na občine. Čeprav bi bilo pravilneje in bolje, ko bi se ta problematika prikazovala in obravnavala po manjših (političnih) samoupravnih teritorialnih enotah, iz katerih bi bilo mogoče zaznati pestrejša števila demografskih tipov, pa je ustrezno dokumentacijsko gradivo zbrano in urejeno po občinah. To je odtehtalo odločitev, da opravimo analizo po teh večjih in večidel že tudi zaokroženih enotah.

Potrebno je naglasiti, da smo mogli občine v SR Sloveniji po vrednosti naravnega prirastka ter po selitveni bilanci razvrstiti le v pet od osmih v shemi predstavljenih tipov prebivalstvene rasti. Rast prebivalstva po slovenskih občinah v desetletju 1961—1971 ima vse značilnosti prvega in drugega kvadranta. Edinole za tolminsko območje so se izluščila značilna svojstva spodnjega dela tretjega kvadranta (primerjaj sl. 2 in tabelo 1).

a) V skupino področij **močne koncentracije prebivalstva**, kjer nastopa najmočnejše priseljevanje in kjer je razmerje med naravnim prirastkom in selitvenim saldrom v razmerju 1 : 1,74, se uvrščajo naša najrazvitejša območja.³ To so občine: Koper (17), Ljubljana-Bežigrad (24), Ljubljana-Moste-Polje (26), Ljubljana-Šiška (27), Ljubljana-Vič-Rudnik (28) in Velenje (57).⁴ Zaradi svojstvenega značaja se v to skupino demografskega tipa ni uvrstila naša najbolj razvita občina — Ljubljana-Center. Območja tega tipa, ki so tudi najbolj deagrarizirana (1971. leta so imela le še 6,64 % kmečkega prebivalstva), zavzemajo le dobro dvajsetino republike. Zanje je značilna izredno visoka gostota obljudenosti (209 ljudi na km²).

b) V skupini občin z **zmerno koncentracijo prebivalstva in z imigracijsko usmeritvijo** je vrednost naravnega prirastka za več kot dvakrat višja od selitvenega salda (razmerje 2,5 : 1). Sem uvrščamo osem občin, in sicer: Celje (5), Domžale (6), Izolo (15), Kamnik (15), Kranj (18), Maribor (51), Novo Gorico (55) in Žalec (60). Te obsegajo približno eno sedmino ozemlja SR Slovenije. V zadnjih desetih letih se je delež kmečkega prebivalstva v njih zmanjšal od ene petine na dobro desetino, njegovo absolutno število pa je upadlo kar za 35,9 %. Gostota obljudenosti je za več kot 70 % nad slovenskim povprečjem.

c) Več kot polovico Slovenije zavzemajo občine **depuplacijskega tipa prebivalstvene rasti**. V to skupino uvrščamo občine: Ajdovščina (1), Črnomelj (5), Dravograd (7), Gornja Radgona (8), Grosuplje (9), Hrastnik (10), Idrija (11), Jesenice (14), Kočevje (16), Laško (20), Ljutomer (29), Logatec (30), Metlika (52), Mozirje (53), Murska Sobota (34), Novo mesto (36), Piran (38), Postojna (39), Ptuj (40), Radovljica (42), Ravne na Koroškem (43), Ribnica (44), Sevnica (45), Slovenj Gradec (47), Slovenska Bistrica (48), Slovenske Konjice (49), Škofja Loka (51), Tr-

Sl. 2. Tipi rasti prebivalstva na območju SR Slovenije v desetletju 1961 do 1971 — Fig. 2. Basic Types of Population Growth in the SR Slovenia over the 1961—1971 decade
 (+, —) MS = Migracijski saldo — Balance of migration
 (+, —) NP = Naravni prirastek — Natural increase
 1, 2, ..., 60 = Zaporedne številke občin (gl. str. 59, 62) — The number refer to individual communes (v. pp. 59, 62)

Tabela 1. Nekateri osnovni kazalci značilnosti demografskih tipov rasti prebivalstva v desetletju 1961—1971

Demografski tip	Stev. prebivalstva		Indeks rasti štev. prebival. 1971:1961	Rodnost		Prirodni prirastek		Migracijski saldo		Delež kmetij prebival.		Indeks rasti kmetij prebival. 1971:1961
	1961	1971		število	na 1000 prebiv.	število	na 1000 prebiv.	število	na 1000 prebiv.	1961	1971	
R ₂	6,68	214.294	282.135	151,65	44.088	17,76	24.756	9,97	+ 45.085	+ 17,35	14,08	6,64
R ₃	14,47	385.706	436.006	115,04	75.084	17,78	35.189	8,56	+ 15.111	+ 5,67	20,29	11,51
R ₄	51,65	654.406	682.475	104,28	120.157	17,97	52.579	7,86	- 24.510	- 3,67	56,92	26,46
P ₁	22,58	313.614	504.590	97,12	51.455	16,64	16.442	5,31	- 25.466	- 8,25	42,62	52,56
P ₂	4,64	25.505	21.931	93,31	3.052	13,45	- 45	- 0,18	- 1.529	- 6,73	37,17	22,19
SRS: 100,00		1.591.525	1.727.137	108,52	291.836	17,58	128.923	7,77	+ 6.691	+ 0,44	30,94	20,44

Opomba:

 R₂ = Demografski tip močne koncentracije prebivalstva;

 R₃ = Demografski tip zmerno koncentracije prebivalstva;

 R₄ = Demografski tip zmerno depopulacije;

 P₁ = Demografski tip močne depopulacije;

 P₂ = Demografski tip značilen za začetni stadij izumiranja kulturne krajine.

Podrobnosti in sestava posameznih demografskih tipov je prikazana na skici 2 ter na straneh 59 in 62.

bovlje (54), Tržič (56), Vrhnika (58) in Zagorje ob Savi (59). Zanje kot celoto je značilno, da se je število ljudi povečalo za manj, kot pa je znašala vrednost naravnega prirastka; negativna vrednost migracijskega salda je v teh območjih znašala že kar 46,6% tamkajšnje vrednosti naravnega prirastka. Toda v teh predelih je bil delež kmečkega prebivalstva še vedno okrog 30% nad republiškim povprečjem (leta 1961 le 19%), kar pomeni, da je bilo v njih zmanjšanje števila agrarnega prebivalstva v zadnjem desetletju (-25,3%) pod slovenskim nivojem (-28,3%). Posledica tega se kaže v dokaj slabotni rasti števila prebivalstva (+4,28%). Gostota obljudenosti je bila v povprečju za 20 ljudi na km² manjša kot povprečno na Slovenskem (leta 1961 je ta razlika znašala le 15,7 osebe na 1 km²).

V vseh treh zgoraj navedenih demografskih tipih se je število prebivalstva v preteklem desetletju v povprečju povečalo za 11,8%. Potemtakem je tedaj kar tričetrti občin v Sloveniji, ki zavzemajo 73% njenega prostora, zaznamovalo porast števila prebivalstva. Tudi stopnja deagriziranosti je bila na teh območjih nad slovensko ravni (17,8% v letu 1971, a 27,9% v letu 1961) in samo v zadnjem desetletju se je število kmečkega prebivalstva zmanjšalo za 28,7%. Od leta 1961, ko je na teh območjih živelo skoraj 79% prebivalstva SR Slovenije, se je ta delež do leta 1971 dvignil celo na 81%. Potemtakem je tu povprečna letna stopnja prebivalstvenega prirastka znašala 1,18%, kar je vendarle skoraj za eno tretjino nad slovenskim nivojem. K tolikšnemu povečanju je največ prispeval naravni prirastek (77,0%) in le 23% (ali 35.686 oseb) povečanja je odpadlo na presežek priselitev nad odselitvami.

č) Štirinajst občin (22,6% ozemlja SR Slovenije) se je uvrstilo v **tip izrazite depopulacije**. Te so: Brežice (2), Cerknica (4), Krško (19), Ilirska Bistrica (12), Lenart (21), Lendava (22), Litija (23), Ljubljana-Center (25), Ormož (37), Radlje ob Dravi (41), Sežana (46), Šentjur pri Celju (50), Šmarje pri Jelšah (52) in Trebnje (55). Število njim pripadajočega prebivalstva se je v zadnjem desetletju zmanjšalo skoraj za 3%. Zanje je bila značilna tudi nizka stopnja naravnega prirastka (5,31‰). Prebivalstvo teh predelov se je v zadnjem desetletju zmanjšalo za 9.024 oseb ali 54,9% več, kot pa je znašala vrednost tamkajšnjega naravnega prirastka. To so bile obenem občine, ki so imele v povprečju še vedno blizu ene tretjine kmečkega prebivalstva. V zadnjem desetletju se je njegovo število zmanjšalo za dobro četrtino.⁶

d) V **tip** prebivalstvenih sprememb v **smerni izumiranja** je sodila občina Tolmin (55). Res pa je, da bi mogli v to skupino uvrstiti večje število slovenskih predelov, če bi upoštevali le skupne letne vrednosti prirodnega prirastka in selitvene bilance. V zadnjih letih je bilo namreč vse več območij z negativno selitveno bilanco ter s presežkom števila umrlih nad številom rojenega prebivalstva (npr. leta 1969 Lendava, Sežana in Trbovlje). Zaradi svojstvene strukture prebivalstva in sorazmerno močnega izseljevanja so dobivala naselja ob zgornjem Posočju, z izjemo posameznih lokalnih središč, vse bolj podobo napol opuščeni in gospodarsko ter socialno naglo hirajočih bivališč pretežno že ostarelega prebivalstva. Zato ni presenetljivo, da se je samo v preteklem

desetletju prebivalstvo v njih v povprečju zmanjšalo za več kot eno petnajstino. Obenem pa je bila deagrariacija na Tolminskem v obravnavanem desetletju najintenzivnejša, saj se je število kmečkega prebivalstva zmanjšalo za 44,5 %. K temu je brez dvoma znatno pripomoglo močno izseljevanje mlajšega podeželskega prebivalstva in deloma tudi neagrarna zaposlitev v domačih ali bližnjih središčih.

Za naše nadaljnje razčlenjevanje je bilo pomembno, kateri od obravnavanih činiteljev je povzročil takšne odločujoče razlike, na osnovi katerih je prišlo do ostre diferenciacije ali celo do polarizacije med posameznimi predeli.

V stopnji rodnosti med posameznimi obravnavanimi demografskimi tipi ni bilo mogoče iskati osnovnega povzročitelja nastalih razlik v intenziteti rasti števila prebivalstva. Povprečna vrednost natalitete je bila na vseh območjih precej izenačena, z izjemo tipa v smeri izumiranja prebivalstva, kjer je bila za 23,5 % pod slovenskim povprečjem in je bila poleg Trbovelj (15,4 ‰) med najnižjimi na Slovenskem. Znatno večje razlike med posameznimi demografskimi tipi pa so se pokazale pri umrljivosti. S stopnjo gospodarske razvitosti kakor tudi s stopnjo naraščanja števila prebivalstva se je vrednost umrljivosti zmanjševala. Na območjih z najmočnejšo koncentracijo prebivalstva (R_2) je bila skoraj za 75 % nižja kot pri najbolj tipičnem področju izumiranja prebivalstva (P_2). V obravnavanem desetletju je bila umrljivost najnižja v občini Ljubljana-Bežigrad (5,8 ‰) in v Izoli (6,3 ‰), najvišja pa na Tolminskem (13,5 ‰), v občini Sevnica (12,7 ‰), Sežana, Šmarje pri Jelšah (12,4 ‰), Idrija (12,3 ‰) ter v Slovenskih goricah (12,2 ‰). V nakazanih razlikah in stopnjah umrljivosti so se neposredno zrcalile demografske razmere ter gospodarske in družbene funkcije njihovega prostora. Torej je bilo treba prav v umrljivosti iskati osnovni regulator, ki je uravnaval intenzivnost biološke reprodukcije slovenskega prebivalstva.

Naravni prirastek je kot rezultanta biološke rasti prebivalstva izkazoval najvišjo vrednost na najbolj razvitih območjih in v predelih z najintenzivnejšo rastjo števila prebivalstva. Čim nižja je bila stopnja rasti prebivalstva v posameznih predelih, tem manjša vrednost naravnega prirastka je bila značilna zanje. V vsem obravnavanem obdobju je bila le za Tolminsko kot celoto značilna višja umrljivost, kot pa je znašala rodnost. Najvišjo vrednost naravnega prirastka so v preteklem desetletju imele občine Slovenj Gradec (12,9 ‰), Domžale (12,5 ‰), Velenje (12,1 ‰), Kranj (11,9 ‰) in Škofja Loka (11,7 ‰), med najnižjimi pa so jo poleg Tolminskega izkazovale še občine Sežana (1,7 ‰), Trebnje (1,8 ‰), Brežice in Lendava (2,7 ‰), Trbovlje (3,2 ‰), Ilirska Bistrica (3,5 ‰) in Murska Sobota (3,8 ‰). Skratka, najnižja biološka rast števila prebivalstva je bila značilna za naše obmejne predele. To so bila večidel območja brez trdnejših ter v interregionalni sistem vključenih urbanih središč, zato tudi niso pritegovala prebivalstva, ki je bilo podvrženo deagrariaciji. Tudi s svojo gospodarsko in

socialno strukturo niso bila dovolj usposobljena, da bi zmogla s svojim obstoječim in sorazmerno počasi se razvijajočim neagrarnim potencialom zajeti še večji delež kmečkega prebivalstva.

Območja z najnižjo vrednostjo naravnega prirastka so že nekaj desetletij nazaj naša najbolj tipična odselitvena jedra.⁷ Prav s selitvami se je v njih izoblikovala dokaj samosvoja ekonomska, socialna in demografska struktura, ki je našla izredno močan odmev v fiziognomiji krajine. Ker se tamkajšnja starostna struktura prebivalstva praviloma ne pomlaja z večjimi doselitvami mlajšega prebivalstva in je izseljevanje domačinov nadpovprečno močno, se ne zmanjšuje samo število prebivalstva, temveč tudi izredno naglo narašča delež starejšega prebivalstva. S tem v zvezi se tudi povečuje stopnja umrljivosti. Vendar pa ne smemo visok naravni prirastek pripisovati zgolj močnejšim priselitvam prebivalstva. Medsebojna odvisnost oziroma povezanost med naravnim prirastkom in selitveno bilanco je sorazmerno majhna, saj je vrednost korelacije med njima nizka ($r = + 0,51475$). Tudi koeficient korelacije med vrednostjo naravnega prirastka in dejansko rastjo števila prebivalstva je zelo nizek in znaša komaj $r = + 0,36195$. Pač pa smo mogli s pomočjo Spearmanovega obrazca izračunati koeficient korelacije ranga med stopnjo družbeno-gospodarske razvitosti (v obdobju 1961—1969) in stopnjo rasti števila prebivalstva (med leti 1961—1971) in dognati izredno visoko korelacijo ($r = + 0,89711$).

Razčlenitev podatkov v tabeli 1 zgovorno kaže, da moramo predvsem v selitvah iskati najpomembnejši, skorajda odločujoči regulator, ki neposredno vpliva na rast števila prebivalstva.⁸ Kot je znano, pa so prav ekonomski razlogi za veliko večino današnjih selitev odločujočega pomena. Z njimi so namreč regulirane smeri in jakosti selitvenih tokov. Že iz dosedanjšega pregleda pa je mogoče spoznati, da so k našim najvitalnejšim območjem usmerjeni ne le vsi pglavitni selitveni tokovi s celotnega slovenskega ozemlja v Jugoslaviji, temveč celo iz drugih predelov naše države. Za predele z največjo koncentracijo prebivalstva (R_2) je tudi značilna najvišja intenziteta selitev; ta območja imajo skoraj petkrat višjo vrednost selitvenega salda kot pa predeli z zmernejšo koncentracijo prebivalstva (R_3).

Čim večja je stopnja prebivalstvenega prirastka, tem nižji delež kmečkega prebivalstva je značilen za takšna območja. V tem pogledu prihaja med posameznimi tipi rasti prebivalstva do zaznavnejših razlik v stopnji deagrarizacije v zadnjem desetletju. Število kmečkega prebivalstva se je od 1961. do 1971. leta bolj zmanjšalo v območjih z večjo rastjo števila prebivalstva kot pa v predelih s stagnacijo ali depopulacijo. Tudi v tem pogledu je Tolminsko izjema, saj je prav zanj značilna največja stopnja deagrarizacije ($- 44,29\%$). Vzrok tako močnemu zmanjšanju kmečkega prebivalstva na Tolminskem ni le v ožjem pomenu deagrarizacije, temveč tudi v visoki umrljivosti, ki je praviloma znatno višja med kmečkim prebivalstvom kot pa med drugimi socialno-ekonomskimi skupinami prebivalstva.

III. Regionalni pregled rasti prebivalstva

Za prikazovanje regionalnih razlik je praviloma najprimerneje, če uporabimo najmanjše politične ali upravne enote, četudi so večkrat zelo heterogene sestave. Čim večja je namreč prostorska razsežnost posamezne enote (npr. zaselek, naselje, trg ali mesto, katastrska ali nekdanja upravna občina), tem bolj pisana je njena sestava. Ker pa nobena še tako majhna upravna ali naselbinska enota ne predstavlja zaključnega, od sosednjih enot neodvisnega družbenega in gospodarskega organizma, je že po svojih naravnih in vseh drugih zakonitostih geografskega okolja tudi neposredno vključena v širša, kompleksnejša prostorska razmerja. Spričo povedanega obstaja nevarnost, da pojave in procese, odkrite in spoznane na manjšem prostoru, posplošujemo kot specifične in dominantne na širši prostor. Resda so posebnosti v razvoju posameznih pojavnih oblik neposreden odmev lastnega okolja, vendar je mogoče tudi v njih zaznati in ugotoviti vplive in odmeve bližnje ali daljne sosesčine.

Vsa geografska okolja in v njih izoblikovane regije pomenijo organizme, ki se med seboj dopolnjujejo. Razlike med njimi so pogojene z razlikami v sestavinah, ki oblikujejo njihovo individualnost. Kolikor močnejša je polarizacija med regijama in kolikor manjša je razdalja med njima, toliko močnejši in izrazitejši procesi se pojavljajo in oblikujejo na tem prostoru.

Ponavadi imajo majhne teritorialne enote v svojem gospodarskem, socialnem in duhovnem življenju zarisane dokaj svojstvene poteze. Res je, da so te z deagrarizacijo in z urbanizacijskimi vplivi postale precej manj specifične, kakor pa so bile v dobi pred industrijsko revolucijo, vendarle pa se v njih še danes dá spoznati prenekatero njihovo svojstvo iz preteklosti.

Kolikor pa posamezne pojave ali skupine pojavov obravnavamo in prikazujemo v večjem prostoru, po območjih in predelih, tem manj vpliva imajo posamezne specifične oblike na podobo širše skupnosti in na njihovo oblikovanje. Zato se v njih tembolj pojavljajo in uveljavljajo splošnejše značilnosti, ki neposredno slonijo na posameznih pojavih in procesih, to je na specifičnostih najmanjših prostorskih enot. Zato so prenekatero značilnosti v razvoju pojavov, ki so izraz manjših predelov, precej zabrisane. V geografiji se vse bolj uveljavlja upravičena potreba po analizi manjših predelov ob istočasnem pregledu in uskladitvi ugotovitev na širših območjih.

Za pričujoči regionalni prikaz obeh komponent rasti števila prebivalstva se bomo naslonili na *Ilešičevo* shemo geografske regionalizacije SR Slovenije.⁹ Z njo namreč želimo opozoriti na prostorsko-pokrajinske razlike, čeprav bi bilo zelo koristno in tudi potrebno prikazati še gospodarsko in družbeno sestavo posameznih območij, saj prav na njej temelje različnosti v rasti prebivalstva.¹⁰ Kolikor posamezne regije resnično slonijo na principu gospodarske homogenosti, toliko bolj je v njih zapopadeno dopolnjevanje bioloških in selitvenih sprememb prebivalstva. Ker pa posamezne regije ne predstavljajo le seštevkov

Tabela 2. Regionalne značilnosti nekaterih demografskih pojavov v SR Sloveniji v desetletju 1961—1971

Regija	Število prebivalstva		Število rojstev	Naravni prirastek	Selitveni saldo	Dolež kmetijskega prebivalstva		Indeks rasti kmetijskega prebiv. 1971:1961
	1961	1971				1961	1971	
I. OSREDNJA SLOVENIJA	559.720	617.661	104.871	53.787	+ 24.154	16,19	9,54	66,04
a) Ožja Ljubljanska regija	305.555	365.906	61.076	32.049	+ 28.302	15,35	8,73	68,12
b) Srednjegorenjska regija	86.927	99.665	18.737	10.809	+ 1.927	18,03	10,91	69,59
c) Zgornjegorenjska regija	54.914	56.159	8.926	5.895	- 650	9,73	5,59	60,99
d) Regija t. i. Črna rečvirja	44.275	45.316	6.895	2.556	- 1.495	8,10	5,18	65,43
e) Notranjske gozdne submezoregije	21.263	21.715	4.114	1.800	- 1.348	34,17	18,70	55,90
f) Dolenjske gozdne submezoregije	28.786	28.902	5.123	2.698	- 2.582	30,67	18,51	60,60
II. SAVINJSKO-ZGORNJESOTELSKA SLOVENIJA	185.215	201.853	34.523	14.423	+ 2.197	31,53	20,91	72,27
a) Osrednja regija Savinjske Slovenije	121.932	138.948	23.346	10.754	+ 6.262	21,92	13,49	70,14
b) Regija Gornje Savinjske doline	15.160	15.332	2.563	835	- 665	38,17	26,95	71,40
c) Subpanonska regija Sav.-sotelske Slov.	48.121	47.533	8.614	2.834	- 3.402	53,78	40,64	74,66
III. SEVEROVZHODNA SLOVENIJA	491.575	518.132	89.616	38.773	- 12.216	40,79	31,08	80,31
a) Mariborsko-ptujsko Podravje	301.739	322.744	56.090	23.402	- 4.397	33,54	24,38	78,21
b) Pomurje	127.329	129.410	20.474	5.853	- 3.772	66,32	55,71	85,37
c) Koroška regija	62.507	65.978	13.052	7.518	- 4.047	24,73	15,54	66,32
IV. JUGOVZHODNA SLOVENIJA	157.235	161.351	28.364	11.159	- 7.045	47,20	32,77	71,24
a) Vzh. Dolenjska z Belo krajino	86.674	91.446	17.190	8.194	- 3.422	50,28	32,80	68,83
b) Spodnje slovensko Posavje	70.561	69.905	11.174	2.965	- 3.621	45,42	32,72	74,67
V. ZAHODNA ALI PRIMORSKA SLOVENIJA	215.944	225.585	34.460	10.781	- 1.140	33,30	17,35	54,43
a) Posočje	107.500	110.120	17.288	4.482	- 1.862	35,65	18,98	54,54
b) Primorsko kraško zaledje	58.467	57.173	8.351	1.704	- 2.998	35,14	20,28	56,44
c) Koprsko primorje	49.977	58.292	8.821	4.595	+ 3.720	26,09	11,39	50,93

vrednosti posameznih nižjih enot, temveč je njihova struktura že tudi izraz številnih korelacij med njimi, so lahko osvetlitve posameznih pojavov manj usklajene. Tudi polarizacijska ostrina in ekstremi med posameznimi pojavi so v prikazu celotne regije znatno bolj zabrisani, kakor pa se kažejo med posameznimi manjšimi predeli.

Pri pregledu stopnje rodnosti ni bilo mogoče ugotoviti večjih razlik med posameznimi tipi rasti prebivalstva, pač pa so se v nasprotju z njimi pojavljali občutnejši razločki med makroregijami in submezo-regijami (primerjaj tabelo 2). V povprečju je imela osrednja Slovenija najvišjo rodnost v minulem desetletju, medtem ko je bila najnižja značilna za zahodno Slovenijo. V ostalih treh makroregijah pa je bila stopnja rodnosti enaka (17,8 ‰) in je bila le za spoznanje nad slovenskim nivojem. Precej večje razlike v stopnji rodnosti so se pokazale med mezoregijami: najvišjo nataliteto so imele koroška (20,3 na 1000 preb.) in srednjegorenska regija (20,1 ‰), vzhodna Dolenjska z Belo krajino in predeli notranjske gozdne submezoeregije. Najnižja vrednost rodnosti v preteklem desetletju je bila značilna za primorsko-kraško zaledje (14,4 ‰), Črni revir (15,4 ‰), Spodnje slovensko Posavje (15,9 ‰) ter za Pomurje (16 ‰). Podrobnejši vpogled v rodnost na Slovenskem nam ponuja še naslednjo ugotovitev: mesta, industrijska in deagrarizirana območja so praviloma jedra najintenzivnejše natalitete. Kolikor bolj pa se od njih oddaljujemo, tem manjša je rodnost.

Tudi pri stopnji umrljivosti se je pokazala dokajšnja raznolikost med slovenskimi pokrajinami, pa čeprav pregled po mezoregijah nekoliko zabriše večja odstopanja. Samo osrednja slovenska makroregija je imela v obravnavanem desetletju za desetino nižjo mortaliteto, kot pa je znašala njena povprečna stopnja za celotno Slovenijo. Toda na območjih vseh ostalih makroregij je bila za 3 do 10 ‰ nad splošnim slovenskim nivojem. V tem času je bila še najnižja v Koprskem primorju (7,8 ‰), nekaj višja pa v predelih dolenjske gozdne submezoeregije (8,3 ‰). V povprečju je imela subpanonska regija Savinjsko-sotelske Slovenije najvišjo mortaliteto (12,1 ‰) in le za spoznanje nižja je bila v Posočju (11,8 ‰), Spodnjem slovenskem Posavju (11,7 ‰), primorsko-kraškem zaledju (11,5 ‰), v Gornji Savinjski dolini in v Pomurju (11,4 ‰). Nedvomno je v prikazanih stopnjah umrljivosti prebivalstva po mezo in submezoeregijah vsaj posredno zapopadena tudi starostna in zaposlitvena struktura prebivalstva, njegova vitalnost in regionalna gospodarska razvitost. Prav zato more stopnja umrljivosti vsaj posredno nakazati osnovno smer in trend sedanjih prebivalstvenih selitev.

Vrednosti naravnega prirastka prebivalstva se precej razlikujejo glede na posamezne slovenske predele. V njih se v glavnem zrcali umrljivost, ki je nedvomno med najbolj značilnimi regulatorji rasti prebivalstva. Če bi na Slovenskem na rast prebivalstva vplival samo naravni prirastek, potem bi njegovo povečanje znašalo le 8,10 ‰, medtem ko je bila njegova dejanska rast 8,52 ‰.

Vrednost naravnega prirastka, ki je v preteklem desetletju znašala 7,77 ‰, je bila že v predvojnih letih na Slovenskem izredno nizka. Tudi S. Ilešič je za tedanje dobo ugotovil izrazito slab naravni prirastek

(nekaj nad 5 ‰) in težnjo k nadaljnemu upadanju.¹¹ Danes je nadpovprečno visok naravni prirastek značilen le za osrednjo slovensko makroregijo, v vseh drugih predelih pa je nižji oziroma je pod slovenskim nivojem. Temu se je še najbolj približala severovzhodna Slovenija (7,68 ‰), medtem ko je zahodna Slovenija imela v povprečju najnižji naravni prirastek (4,9 ‰).

Precej večje razlike, kot smo jih mogli spoznati glede rodnosti ali umrljivosti med posameznimi mezoregijami na Slovenskem, se pokažejo pri vrednostih naravnega prirastka prebivalstva. Največja stopnja presežkov rojstev nad umrljivostjo je značilna za predele koroške (11,7 ‰) in srednjegorenjske regije (11,6 ‰) in le nekaj nižjo imajo še ožja ljubljanska mezoregija (9,6 ‰), dolenske gozdne submezoregije (9,4 ‰) ter vzhodna Dolenjska z Belo krajino (9,2 ‰). Kar v šestih mezoregijah je bil v preteklem desetletju naravni prirastek za eno četrtno ali več nižji od republiškega povprečja. Najnižji je bil v naseljih primorskega kraškega zaledja (2,9 ‰), nekaj višji, a še vedno za dve tretjini ali manj, je bil ugotovljen za Posočje (4,1 ‰), Spodnje slovensko Posavje (4,2 ‰), Pomurje (4,6 ‰), Gornjo Savinjsko dolino (5,5 ‰), za predele Črnega revirja (5,7 ‰) in Voglajnsko-sotelsko Slovenijo (5,9 ‰).

Selitve so bile drugi neposredni činitelj rasti prebivalstva. Selitvena bilanca, ki smo jo izračunali posredno,¹² je pokazala, da sta imeli v obdobju med leti 1961 in 1971 pozitivni selitveni saldo samo osrednja Slovenija (+ 4,2 ‰) in Savinjsko-zgornjesotelska Slovenija (+ 1,1 ‰), medtem ko so imele vse druge slovenske makroregije presežek odselitve nad doselitvami (od -0,44 do -4,4 ‰ v letnem povprečju). Tudi pregled po mezo- ali submezoregijah je potrdil, da je bilo najintenzivnejše priseljevanje na območja ožje ljubljanske regije (letno 8,4 ‰) in Koprškega primorja (6,9 ‰), medtem ko je bila znatno nižja stopnja pozitivne selitvene bilance značilna le še za osrednje predele Savinjske Slovenije (+ 4,8 ‰) ter za srednjegorenjsko regijo (+ 2,1 ‰). Za vse druge mezoregije je bil že značilen negativni migracijski saldo. Najmanjšo vrednost je bilo mogoče zaznamovati v dolenski gozdni submezoregiji (-9 ‰) in v Savinjsko-sotelski Sloveniji (-7,1 ‰), nekoliko zmernejšo pa v notranjski gozdni submezoregiji, koroški regiji (-6,5 ‰), Spodnjem slovenskem Posavju (-5,2 ‰) in v primorskem kraškem zaledju (-5,2 ‰). Pri vseh drugih pa se je presežek odselitve nad priselitvami gibal v povprečni letni vrednosti od -1,2 do -4,5 ‰.

Rezultat opisanega biološkega in selitvenega gibanja prebivalstva je bil izražen v dejanski rasti prebivalstva. Tako se je število prebivalstva v minulem desetletju povečalo v vseh petih slovenskih makroregijah, in sicer največ v osrednji (+ 14,4 ‰) ter v Savinjsko-zgornjesotelski Sloveniji (+ 8,97 ‰), v vseh drugih območjih pa za polovico ali nekaj manj, kot je znašalo slovensko povprečje (+ 8,52 ‰): v severovzhodni Sloveniji za + 5,4 ‰, v zahodni Sloveniji za + 4,46 ‰, najmanjši prirastek so zaznamovala območja v jugovzhodni Sloveniji, in sicer + 2,61 ‰.

V obravnavanem desetletju se je število prebivalstva zmanjšalo samo v treh mezoregijah: v primorsko kraškem zaledju za -2,2 ‰,

vogljajnsko-sotelski regiji za $-1,2\%$ in v Spodnjem slovenskem Posavju za $-0,9\%$. Število prebivalstva se je najmočnejše povečalo v ožji ljubljanski regiji ($+19,75\%$), Koprskem primorju ($+16,65\%$), na srednjem Gorenjskem ($+14,65\%$) ter v osrednji regiji Savinjske Slovenije ($+13,95\%$). V vseh drugih predelih je bila rast prebivalstva že pod slovenskim nivojem, saj je znašala od $+0,4$ do $+6,96\%$.

V sklepnih razmišljanjih si še enkrat zastavljamo vprašanje, v kakšnem razmerju sta obe osnovni komponenti, katerih rezultanta je izražena v spremembi števila prebivalstva. 1) Za vsa štiri območja mezoregij s pozitivno selitveno bilanco je značilno, da v nobeni izmed njih ni bila vrednost selitvenega salda višja od naravnega prirastka. Zato za vse štiri velja ugotovitev, da je bil naravni prirastek med osnovnimi gibalni rasti števila prebivalstva; le-ta je v ožji ljubljanski regiji prispeval kar $55,2\%$ k celokupnemu prebivalstvenemu prirastku, v Koprskem primorju že $55,2\%$, v ožji celjski regiji $63,2\%$, a v srednjegorenjski regiji celo $85,5\%$. 2) V vseh drugih mezoregijah pa se je število prebivalstva med zadnjima popisoma povečalo za vrednost, ki pa je bila že manjša od celotne vrednosti naravnega prirastka. Iz tega sledi, da je bila v njih s selitvami vsaj že delno zmanjšana dejanska vrednost naravnega prirastka.¹³ Med temi mezoregijami razločujemo dve podskupini: a) skupino predelov, kjer je bila negativna vrednost selitvenega salda nižja od naravnega prirastka, kar je pomenilo, da so ta območja še zaznamovala pozitivno rast števila prebivalstva, in b) skupino območij, kjer je negativna migracijska bilanca že preseгла vrednost naravnega prirastka. Zato je zanje značilno zmanjšanje števila prebivalstva med dvema popisoma.

a₁) S selitvami je bila vrednost naravnega prirastka zmanjšana za 50% ali manj v naslednjih predelih Slovenije: v zgornjegorenjski regiji ($-16,7\%$), Mariborsko-ptujskem Podravju ($-17,5\%$), Posočju ($-41,5\%$) ter na vzhodnem Dolenjskem in v Beli krajini ($-41,8\%$).

a₂) Zaradi selitvenega salda je bila vrednost naravnega prirastka zmanjšana od 51 do 100% v naslednjih mezoregijah: na Koroškem ($-55,8\%$), v Črnem revirju (-59%), Pomurju ($-64,6\%$), v predelih notranjskih (-75%) in dolenskih gozdnih submezoregij ($-95,8\%$) ter v Gornji Savinjski dolini ($-79,5\%$).

b) V regijah, kjer vrednost selitvene bilance že presega celotno število naravnega prirastka, je prišlo do nazadovanja števila prebivalstva. To pomeni, da je presežek odselitev nad priselitvami večji od naravnega prirastka. Iz tega povzemamo, da je v negativno vrednost selitvenega salda vključen vsaj že del prebivalstva, ki je bil prisoten v teh predelih ob predzadnjem popisu prebivalstva. To skupino predstavljajo naslednja, v povprečju že z izrazitimi depopulacijskimi težnjami prepojena območja: vogljajnsko-sotelska regija (kjer je migracijski saldo kar za 120% presegel vrednost naravnega prirastka), Spodnje slovensko Posavje (razmerje med vrednostjo selitvene bilance in naravnim prirastkom je kakor $-1,22$ proti 1) in območja primorsko-kraškega zaledja (razmerje med $-MS : +NP$ je kakor $-1,76 : 1$).¹³

Osnovno spoznanje, ki ga je mogoče razbrati iz razčlenitve, je v tem, da je na vseh slovenskih območjih biološka komponenta prebivalstvenega napredovanja najtrdnější in najmočnejši činitelj, medtem ko presežek priselitve nad izselitvami precej manj učinkuje na skokovito rast števila prebivalstva. Vendar bi šele podroben vpogled v demografske in ekonomske strukture migrantov mogel odkriti in prikazati prave vrednosti posameznih selitvenih tokov ter njihov neposredni učinek na nataliteto in mortaliteto prebivalstva posameznih področij.

Z načrtano rastjo prebivalstva se je spreminjala tudi njegova gospodarska sestava. Najvidnejši zunanji izraz teh sprememb je nakazan v deagrariaciji prebivalstva. V preteklem desetletju se je število kmečkega prebivalstva najmočnejše zmanjšalo v predelih zahodne Slovenije (-46%), za eno tretjino se je zmanjšalo v osrednji Sloveniji, za več kot četrtno še v jugovzhodni ter Savinjsko-sotelski Sloveniji, za eno petino pa v severovzhodni Sloveniji. Najnižja stopnja deagrariacije je značilna za jugovzhodno Slovenijo, kjer je še vedno $32,7\%$ kmečkega prebivalstva in za severovzhodno Slovenijo ($51,1\%$). Najmanj kmečkega prebivalstva imajo naselja v osrednji Sloveniji ($9,34\%$), predeli zahodne Slovenije pa skoraj dvakrat več ($17,35\%$). Ker je delež kmečkega prebivalstva med izredno pomembnimi kazalci družbene in gospodarske razvitosti posameznih območij,¹⁴ je od njegove vrednosti vsaj posredno odvisna rast prebivalstva in s tem v zvezi tudi smer in moč selitvenih tokov.

Tabela 3. Skupine občin z deležem urbanega prebivalstva in nekaterimi osnovnimi demografskimi kazalci za desetletje 1961—1971

Delež mestnega prebivalstva	Število občin	Delež prebivalstva		Indeks rasti prebiv. 1971:1961	Na 1000 prebivalcev			
		1961	1971		N	M	NP	MS
Brez mestnega prebiv.	10	9,78	8,99	99,75	18,20	11,20	7,08	— 7,33
Do 15%	10	16,95	15,81	101,19	16,95	10,97	5,98	— 4,85
15,1—25,0%	12	20,06	19,45	105,26	18,27	10,50	7,77	— 2,64
25,1—50,0%	15	21,33	21,20	107,87	17,44	9,52	7,92	— 0,35
50,1—75,0%	6	17,19	17,95	113,25	17,25	8,81	8,44	+ 3,98
75,1% in več	7	14,69	16,60	122,68	16,96	8,27	8,70	+ 11,68
Skupaj:	60	100,00	100,00	108,52	17,58	9,81	7,77	+ 0,44

N = nataliteta, M = mortaliteta, NP = naravni prirastek, MS = migracijski saldo

Na osnovi razčlenjenih podatkov ugotavljamo, da prebivalstvo praviloma najhitreje narašča v gosto obljudenih območjih. Ker pa je gostota prebivalstva najvišja v mestnih in industrijskih naseljih, kjer so danes osredotočeni vsi najpomembnejši usmerjevalci prebivalstvene rasti, narašča gostota obljudenosti v urbaniziranih območjih hitreje, kot pa se spreminja na podeželju. Dokaj močna aglomeracija Črna reirja je pravzaprav nekakšna izjema; zaradi zgodovinskih oziroma gospodarskih razlogov je to območje izredno gosto naseljeno, medtem ko

danes večina prirodnih sestavin geografskega okolja ni več naklonjena nadaljnjemu naraščanju prebivalstva in pozidanosti.¹⁵ Pojavi s povsem nasprotnimi težnjami, kot jih ugotavljamo v Zasavju, pa obstajajo v občinah srednjegorenske mezoregije.

Sklep

Močno deagrarizirana in urbanizirana območja so bila na Slovenskem v preteklem desetletju jedra najintenzivnejše rasti števila prebivalstva. Podoba je, da so občine brez mestnih naselij v nasprotju z najbolj kmetijskimi predeli obdržale v povprečju najvišjo rodnost, ki je s stopnjevanjem urbaniziranosti rahlo upadala. Iz tabele 3 je nadalje razvidno, da je stopnja umrljivosti naraščala z zmanjševanjem deleža mestnega prebivalstva. Prav tako so imele občine z višjim odstotkom urbanskega prebivalstva tudi višjo vrednost naravnega prirastka.

Za obravnavano razdobje je značilno, da se je število prebivalstva zmanjšalo samo v občinah brez mestnega prebivalstva, v vseh drugih pa je naraslo v sorazmerju z deležem v mestnih naseljih živečega prebivalstva. Toda v vseh tistih občinah, ki so imele manj kot 50 % mestnega prebivalstva, se je število prebivalstva povečalo za manj, kot pa je znašala vrednost naravnega prirastka. Iz tega sledi ugotovitev: mestna jedra v občinah z manj kot polovico urbaniziranega prebivalstva po svoji gospodarski razvitosti in moči še zdaleč niso bila sposobna vsrkati oziroma zadržati celotne prebivalstvene reprodukcije, ki se je oblikovala v njihovem zaledju. Šele občine, ki so imele nad polovico urbanega prebivalstva, so lahko zadržale celotno vrednost naravnega prirastka in tudi še privabliale ljudi od drugod. Potemtakem so bili k njim oziroma k njihovim jedrom usmerjeni selitveni tokovi bodisi iz različnih predelov Slovenije, bodisi iz drugih republik Jugoslavije.

Opombe in literatura — Notes and Bibliography

¹ B. Nováková-Hřibová, Migrace obyvatelstva Jihomoravského a Severomoravského kraje v období 1961—1964, Brno 1968.

M. Friganović, Tipovi kretanja stanovništva i eksodusna područja SR Hrvatske 1961—1971. Stanovništvo, X-XI, št. 3-4 in 1-2, Beograd 1973, str. 177—189.

M. Friganović, Kretanje stanovništva nerazvijenih područja SR Hrvatske 1961—1971. kao funkcija društveno-gospodarskog zaostajanja. Zbornik IX. kongresa geografa Jugoslavije, Sarajevo 1974, str. 309—316.

V. Klemenčič, Geografsko opredeljevanje i problemi socialno ugroženih područja na primeru Slovenije. Zbornik na jugoslovenskiot simpozium za probleme na selskote naselbi i zemjodelskoto proizvodstvo, Skopje 1972, str. 33 do 40.

V. Klemenčič, Regionalni in demografski razvoj na območju občin Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah. Voglajnsko-sotelska Slovenija, Ljubljana 1974, str. 125—141.

M. Natek, Uticaj deagrarizacije na prirodno i migracijsko kretanje stanovništva u SR Sloveniji u periodu od 1961 do 1970 godine. Zbornik na jugoslovenskiot simpozium za probleme na selskote naselbi i zemjodetskoto proizvodstvo, Skopje 1972, str. 61—75.

² (+, —) MS = migracijski saldo.

(+, —) NP = naravni prirastek.

³ M. Natek, Razvita in nerazvita območja v SR Sloveniji. Geografski obzornik XVI, šte. 2, Ljubljana 1969, str. 1—8.

⁴ Številka v oklepaju za imenom občine je njena redna zaporedna številka in ustreza njenemu položaju na diagramu na sliki 2.

⁵ Po uporabljenih kazalcih spada v ta tip rasti števila prebivalstva tudi naša najrazvitejša občina Ljubljana-Center. Studije o socialni strukturi v njej živečega prebivalstva nam zelo nazorno osvetljujejo in dokumentirajo demografsko staranje, socialno strukturo in poreklo njenega prebivalstva. Več o tem glej: M. Pak—G. Bervar, Geografski učinki socialne deformacije v nekaterih predelih slovenskih mest, Geografski vestnik XLIII, Ljubljana 1971, str. 125—133; N. Škerjanc, Mestna četrt Krakovo v Ljubljani, Geografski vestnik XLII, Ljubljana 1970, str. 69 do 89; M. Natek, Selitvena dinamika v SR Sloveniji v letih 1959—1968, Geografski obzornik XVIII, Ljubljana 1971, primerjaj str. 6.

⁶ Če iz tega pregleda upravičeno izvzamemo podatke za občino Lj-Center, dobimo dokaj spremenjeno podobo: Delež kmečkega prebivalstva se je od 1961. leta do 1971 zmanjšal od 49,4% na 37,2%. To so realni pokazatelji, s katerimi je opredeljena tudi gospodarska funkcija in stopnja družbeno-gospodarske razvitosti občin, ki sodijo v izraziti depopulacijski tip prebivalstvene rasti.

⁷ M. Maučec, Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju. Geografski vestnik IX, Ljubljana 1955, str. 107—117.

L. Olas, Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva. Geografski vestnik XXVII—XXVIII, Ljubljana 1957, str. 176—206.

S. Trošt, Krčenje prebivalstva v Zgornjem Posočju. Goriška srečanja, Nova Gorica 1966, str. 25—27.

M. Zgonik, Proces deagrarizacije v hribovitih območjih Dravske doline. Siti in lačni Slovenci, Maribor 1969, str. 156—154.

⁸ Vrednosti selitvene bilance so izračunane le posredno, s čemer pa nam je onemogočeno dobiti vrednosti bruto selitev. Za izračun migracijskega salda sta nam bila potrebna podatka o številu prebivalstva med dvema popisoma in vrednost naravnega prirastka v tem času. Razlika med seštevkom naravnega prirastka in prvega popisa prebivalstva in rezultatom naslednjega popisa predstavlja vrednost selitvene bilance. O tem prim. tudi M. Natek, Podkoren. Prispevek h geografiji Zgornje Savske doline. Geografski zbornik VIII, Ljubljana 1965, str. 354—355 in slika 15 na str. 365.

Zaradi lažje uporabnosti že objavljenih podatkov o vitalnih dogodkih po občinah jih v našem izračunu tudi nismo prilagodili datumu rednega popisa prebivalstva (31. 3. 1961 oziroma 31. 3. 1971), temveč smo vzeli v poštev celoletne podatke za l. 1961, medtem ko podatkov za prvo tromesečje l. 1971 nismo upoštevali. Treba je poudariti, da je bila vrednost naravnega prirastka v prvem tromesečju 1961. leta (3.556 oseb) precej višja kot v enakem obdobju v letu 1971 (1.981 oseb). Spričo tega je v našem izračunu vrednost naravnega prirastka za 1.575 oseb previsoka. To pomeni, da je v naših računih dejanski naravni prirastek (127.348 oseb) previšan za 1,24%, kar pa je še vedno v mejah dopustnosti. Neposredno s tem v zvezi je treba opozoriti, da je bilo treba za navedeno razliko spremeniti tudi vrednost migracijskega salda. Po tej korekciji je znašala dejanska vrednost migracijske bilance za SR Slovenijo + 8.266 oseb ali letno 0,498‰ v razdobju med zadnjima popisoma prebivalstva.

⁹ S. Ilešič, Slovenske pokrajine. (Geografska regionalizacija Slovenije). Geografski vestnik XLIV, Ljubljana 1972, str. 9—19.

¹⁰ S. Ilešič, Regionalne razlike v družbeno-gospodarski strukturi SR Slovenije. Geografski vestnik XL, Ljubljana 1968, str. 3 do 18.

¹¹ S. Ilešič, Prirastek prebivalstva na ozemlju Jugoslavije v dobi 1880 do 1951. Geografski vestnik XVI, Ljubljana 1940, str. 5—25; prim. str. 20—21.

¹² Razlogi so navedeni pod opombo 8.

¹³ Vrednosti za občine primerjaj na kartogramu: M. Natek, 1972, str. 72.

¹⁴ Glej tudi M. Natek, 1969, str. 1—2 in 3—4.

¹⁵ I. Vrišer, Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, Ljubljana 1963.

BASIC TYPES OF POPULATION GROWTH IN THE SR OF SLOVENIA

Milan Natek

(Summary)

The paper studies the role and significance of natural increase and of the balance of migration as well as the relations between them. On the basis of how their different values are interrelated eight basic types of population growth have been established. Four of them are characterised by growth of population (R_1, R_2, R_3, R_4 ; cf. chart No 1, dashed line), the other four, i. e. the lower part of the diagram, are characterised by decline of population between the two censuses (P_1, P_2, P_3, P_4). The most intensive growth of population is characteristic of the areas which are on the basis of natural increase and of the balance of migration classified in the first quadrant (R_2, R_3), whereas the population is most intensively decreasing in areas represented in the third quadrant (P_2, P_3). By applying the method as outlined, it is possible to achieve a more objective evaluation of the natural increase. We are concerned with: (a) to what extent does the population growth of a given settlement or area depend on its own reproductiveness; (b) to what extent are in the changes of the number of population migration trends involved; and (c) such an analytic survey reveals if the increase of population is equal to the value of natural increase or to what extent has the natural increase affected the growth or decline of the population.

The second part of the paper outlines the basic characteristics of the types of population growth in the SR of Slovenia over the 1961—1971 decade. In the description of them the following indices were employed: birth rate, death rate, natural increase, balance of migration, percentage of agrarian population, population density. For the period 1961—1971 five types of the population growth in Slovenia have been established, and these are characterised by areas: (a) of strong concentration of population, (R_2 ; cf. Table 1, Chart 2); (b) of moderate concentration of population, with emigration tendency (R_3); (c) of depopulation type of population growth (R_4); (d) of areas of marked depopulation (P_1); and (e) of the type of population changes in the direction of extinction of cultural region (P_2).

The third part of the paper presents a regional picture of the population growth. Here the author relies on Ilešič's regionalization of Slovenia (v. Table 2). In this presentation it is Central Slovenia, with the Ljubljana area, which stands out in many respects. The central Slovene macro-region had not only the highest natural increase but also an exceptionally high balance of migration (+ 4.2‰ per year). The lowest natural increase is characteristic of West Slovenia (4.9‰). It is to be noted that besides the already mentioned Central Slovenia it is only the areas along the Savinja and in the upper part of the Sotla that have a positive balance of migration (+ 1.1‰), while in all other macro-regions emigration exceeds immigration.

The strongly deagrarianized and urbanized areas in Slovenia were during the decade under consideration centres of a most intensive population growth. Communes without urban settlements retained, in contradistinction to most agrarian areas, the highest birth rate (18.2‰), which the degree of urbanization has slightly decreased (Cf. Table 3). The death rate increased with

the decrease of the percentage of urban population. Therefore areas with the highest percent of urban population had also the highest value of natural increase. Population decreased only in areas without urban population; in all other areas it increased proportionately with the percent of population living in urban settlements. It has been found that the urban nuclei in communes with less than half of urbanized population were not through their economic development and strength quite able to absorb or at least retain the total population reproduction in their hinterland. Only communes with more than half of urban population were able to retain the total value of natural increase and attract population from outside.